

11. Boekbesprekingen

H. Giese: Der homosexuelle Mann in der Welt. Enke, Stuttgart, 1958, 251 pag.

Na vele jaren, waarin men welhaast van een „conspiration du silence” m.b.t. dit probleem kon spreken, begint het fenomeen der homosexualiteit (ten onzent spreekt men, m.i. terecht, meer en meer van homophilie, doch dit woord schijnt door de Duitse auteurs nog niet te worden aanvaard) in de laatste jaren in toenemende mate de aandacht te trekken van zeer competente onderzoekers. De onderhavige studie vormt een ongemeen belangrijke bijdrage tot deze literatuur. De schrijver, practiserend psychiater met grote ervaring en tevens leider van het voortreffelijke Institut für Sexualforschung te Frankfurt a.M., heeft, puttend uit rijke eigen ervaring en de resultaten van een knap opgezette enquête, een studie samengesteld, die door haar originele aanpak ver uitsteekt boven vrijwel al het hierover gepubliceerde. De titel zelf houdt reeds een program en een belofte in, en schr. heeft deze ten volle ingelost door in een koene greep de psychologisch-psychiatrische, sociaal-psychologische en sociologische deelaspecten te integreren in een ware „Daseinsanalyse” van de homosexuele man. Dit maakt een bespreking van het boek voor dit tijdschrift eigenlijk ondoenlijk. Het gaat hier immers niet meer — zoals tot dusver in de regel het geval was — om een bestudering van het probleem uit verschillende gezichtshoeken, waarbij men dus de „sociologische gezichtshoek” afzonderlijk zou kunnen bezien, maar om een totaliteit, die als zodanig werd benaderd, en die onder een aspectenkritiek onmiddellijk in ieder voor zich zinloze brokstukken uiteen zou vallen.

Een opzet als deze vereist, wil zij tot resultaten leiden, een welbewust positie kiezen m.b.t. het anthropologisch uitgangspunt. Schr. kiest dit, in overeenstemming met de „wissenschaftliche Zeitgeist” (pag. 2), in de sfeer van de existentiële filosofie en de moderne sociologie (met name **Schelsky**). Dit lag in zoverre voor de hand, omdat het revolutionaire psychiatrische werk van **von Gebsattel** en zijn school enerzijds, **Boss** anderzijds reeds duidelijk had aangetoond welk een enorme verruiming van blik juist m.b.t. het afwijkend geslachtelijk beleven mogelijk was geworden door de depassering van de natuurwetenschappelijke en psycho-analytische visies, die al te lang uitsluitend de discussies hadden beheerst.

Het lijkt hier niet de plaats om dieper in te gaan op **Giese's** anthropologie. Sterk beïnvloed door zijn grote leermeester **von Gebsattel** plaatst hij weliswaar een vraagteken bij diens opvatting, dat — existentieel gezien — alle vormen van afwijkend geslachtelijk beleven in se destructief zouden zijn, maar toch ruimt hij aan het destructief tenderen een m.i. te grote plaats in. Zijn kritiek op **Boss**, die, op het voetspoor van zijn leermeester **Binswanger**, in al deze vormen een (deficient) tasten ziet naar de creatie van een eigen „Liebeswirklichkeit” lijkt mij weinig overtuigend, temeer omdat ettelijke der door schr. uitvoerig weergegeven gevallen, waarin hij slechts destructie meent te bespeuren, bij onbevangen kennis nemen a.h.w. uitnodigen tot interpretaties in de zin van **Boss**.

Sociologisch van meer belang lijkt mij de nadruk, die schr. legt op de

noodzaak, om nu eens op te houden steeds alle aandacht te vragen voor de „oorzaken” van de homosexualiteit, doch primair te stellen „die Frage, wie sich die homosexuelle Mann zu seiner Anomalie verhält” (pag. 3). Duidelijk van zijn eigen anthropologie uit verdeelt schr. dan zijn mooie materiaal, dat hij met een bewonderenswaardige voorzichtigheid hanteert, en dat veelzijdiger is samengesteld dan ik het tot dusver ooit in de literatuur tegenkwam, in drie groepen van „Verhalten”, nl. 1) abstinent, 2) ongebonden en 3) gekanaliseerd in formele bindingen. Deze groepen worden onderzocht op hun verschijningsvormen, inhoud, zin en gehalte. Diep doorpeilend concentreert Giese dan tenslotte zijn probleemstelling tot de vraag, hoe de homoseksuele man tot zijn „Haltung” komt via de ontdekking van het eigen lichaam en de zeer bepaalde, eigen zingeving daaraan in de „Auseinandersetzung mit der Welt”. De homoseksuele man begeert, zegt schr., „spiegelbildnerisch seinen eigenen Leib” en beleeft dit eigen lichaam als het vertrouwde „Zuhause” (thuis). In deze zijnsmodus poogt hij zijn „Stilbildung” in de wereld te voltrekken. Bij voldoende mate van persoonlijke rijpheid kan de abstinente houding worden tot de creatie van „Einsatz und Selbsthergabe”, doch ook die vormen van formele binding, die zich hebben kunnen ontwikkelen tot diepe, persoonlijke gebondenheid aan de ander, bieden gelegenheid om aan de situatie van het Leib-für-sich te ontsnappen. In de ongebonden houdingswijzen en de onrijpe bindingsvormen prevaleert volgens schr. het gevaar van ontbinding, verval en destructie, sterk in de hand gewerkt door het Als-Ob-karakter van een bestaanswijze, die zich pleegt te onvouwen in de verborgenheid en de anonimiteit.

Giese's hoofdstuk over de „Bedingungen der Welt” (pag. 178-186) leest niet gemakkelijk, omdat hij enerzijds terecht opmerkt dat het begrip „Welt” in existentiële zin „eine soziologisch nicht exakt fassbare Grösse” is, doch anderzijds ditzelfde begrip tegelijk in de meer beperkte sociologische zin aanwendt. In deze laatste betekenis doet schr. het bepalen van de „houding in de tijd” door de mens vrijwel samenvallen met het op zich nemen van een „sociale rol” („die Fähigkeit, angemessen in Erscheinung zu treten”). Volgens hem zou juist bij het ongebonden in het leven staan en bij de deficiënte formele bindingen deze rol zich kenmerken door een destructief Als-Ob-karakter, met verwording tot een lust aan het zich verbergen en „anders schijnen”. Mij lijkt dit alles een typisch door Giese's anthropologie bepaald scheef trekken van de werkelijke sociologische situatie van de homoseksuele man, waarbij het reactieve moment een veel belangrijker en complicerder rol speelt dan Giese schijnt te denken, nog afgezien van het feit, dat de neiging tot lust-beleven aan het verbergen op zichzelf zeker niet specifiek is voor het homoseksuele beleven. In een geheel andere context hebben tijdens de jaren van bezetting en illegaliteit heel wat eerbare burgers letterlijk gezwolgen in dit „Repelsteeltjescomplex”! — Wel kan ik schr. volgen waar hij, zich nauw aansluitend bij Schelsky, wijst op de grote betekenis van het problematisch worden van de mannelijke en de vrouwelijke „rol” in de samenleving, en daarmee van de tot dusver daaraan verbonden normen-schemata, terwijl ik hem zeker ook kan bijvallen, waar hij (maar nu in het existentiële vlak) het homoseksuele Als-Ob-beleven tekent als een diepgewortelde onveiligheids-beleving van de mens, die geen „angemessenes Zuhause” vermocht te vinden in de situering van de eigen, al te zeer vertrouwde en in zichzelf besloten, lichamelijkheid in de „wereld”.

Belangrijk acht ik schr.'s fijn differentiëren (pag. 218-227) tussen enerzijds de homosexualiteit als „Verfehlen” (dit begrip laat zich lastig vertalen; in Giese's zin komt „er naast grijpen” er nog het dichtst in de buurt) en als „Perversion”, wat hij ziet als „destruktive Gewohnheitshaltung”, niet verstaand, maar juist gekenmerkt door „eine intensive Beweglichkeit”, en steeds vervallend tot de circulus vitiosus van de „Süchtigkeit” in de zin van von Gebattel. Ofschoon ik de gedachtengang die aan deze laatste interpretatie ten grondslag ligt niet onderschrijf, is Giese hier stellig op een belangrijk punt zijn leermeester voorbijgestreefd en heeft hij diens opvatting aanzienlijk verrijkt.

De aan therapeutische aspecten gewijde bladzijden 218-227 stellen teleur en zijn naar mijn indruk zowel voor therapeuten als voor juristen, die geroepen worden om te oordelen over homoseksuele mannen, die zich aan strafbare feiten hebben schuldig gemaakt (in West-Duitsland zijn alle homoseksuele handelingen, ook onder meerderjarigen, zonder meer verboden), moeilijk aanvaardbaar.

Ondanks de tekortkomingen geloof ik echter toch dat geen enkele socioloog die zich in deze moeilijke, doch maatschappelijk zo belangrijke materie wil verdiepen, dit werk ongelezen zal mogen laten. Giese heeft meer gedaan dan alleen maar nieuwe wegen van onderzoek aanwijzen: hij heeft ze moedig ingeslagen, en daarvoor past respect, ook al gaat zijn tocht gepaard met vallen en opstaan.

G. Th. KEMPE.

Dr. Martin Schwonke, Vom Staatsroman zur Science Fiction. Göttinger Abhandlungen zur Soziologie; Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1957. 194 blz.

Het is op zichzelf een merkwaardig verschijnsel dat er van sociaalwetenschappelijke zijde een toenemende belangstelling voor een bepaald type literatuur valt waar te nemen. Het is vooral het genre der utopieën en science-fiction boeken dat zich in deze aandacht mag verheugen.

Op het eerste gezicht schijnt het wellicht vreemd twee zo uiteenlopende soorten boeken als utopieën en science-fiction romans in één adem genoemd te zien. Doch bij nader doordenken blijkt deze combinatie veel van haar vreemheid te verliezen. Wanneer wij ze namelijk vanuit de doel-middel relatie bezien, dan blijken de utopieën zich in hoofdzaak met een politiek-sociaal doel bezig te houden, terwijl de science-fiction verhalen gewijd zijn aan technische, fysische en biologische mogelijkheden en dus typisch in de middelensfeer thuis horen.

In boeken zoals van Huxley, Orwell, Koestler, zijn het utopie en het science-fiction aspect versmolten tot één geheel: zijn geven een anti-utopie, een maatschappijbeeld van de toekomst zoals dat tot de mogelijkheden behoort indien de huidige technisch-wetenschappelijke kennis zonder voorbehoud door meedogenloze heersers zou worden toegepast. Daarin ligt het verschil tussen utopieën-oude-stijl en de moderne (anti)utopieën. De eerste zijn plezierig om te lezen omdat zij geheel en al tot het rijk van de fantasie behoren; de tweede hebben een onheilspellend karakter, omdat zij zo dicht bij de werkelijkheid schijnen aan te sluiten.

Werd in de oudere utopieën het middel-aspect vrijwel geheel verwaarloosd, in de huidige utopieën krijgt het middel de klemtoon, daarmee tonende dat het doel op de achtergrond is geraakt, verwazigd is. De toekomstverwachting die uit de oudere utopieën spreekt is verdwenen, verleden tijd geworden. De

krachtige nadruk op de middelen van techniek en natuurwetenschap, houdt evenwel tevens een belofte in, naast het demonische element dat tot nu toe overheersend is.

De vèrgaande mogelijkheden die wetenschap en techniek bieden, kunnen een aansporing zijn tot een dieper indringende analyse van deze door menselijk vermogen geschapen macht en haar betekenis voor mens en maatschappij. Schwonkes boek vormt een interessante bijdrage tot onze kennis van deze ingewikkelde materie.

P. VALKENBURGH.

Dr. H. H. Zwager, De motivering van het algemeen kiesrecht in Europa; Groningen 1958; 219 blz.

Deze studie, die eerst als Amsterdamse geschiedkundige dissertatie verschenen is, wil een bijdrage zijn tot de *histoire des idées*; de schrijver waarschuwt, dat men er weinig juridische en nagenoeg geen wiskundige beschouwingen in zal vinden; „waar het hier om gaat, is de argumentatie.”

Na enkele inleidende hoofdstukken over vergelijkbare denkbeelden in vroeger tijd volgt de schrijver op de voet de argumenten, die van de Franse revolutie af de strijd om het algemeen kiesrecht hebben beheerst of begeleid. Aan een in het algemeen helder en vlot verhaal paart hij een vaardige kritiek van de diverse argumenten in hun logisch verband (of hun gebrek daaraan). Langs deze draad-van-Ariadne doorlopen we een boeiend stuk politieke geschiedenis in West-Europa en kunnen met de schrijver nagaan: „hoezeer iemands houding vóór of tegen het algemeen kiesrecht wordt bepaald door zijn temperament, door zijn politieke filosofie, door zijn meningen over de staat, de souvereiniteit, de gelijkheid, de delegering van macht en over de actuele politiek.” Uit de bonte verscheidenheid weet de schrijver in een slothoofdstuk een overzichtelijke rubricering van de voornaamste gronden en tegengronden af te tekenen.

Voor de politicus is deze ideeëngeschiedenis zeker niet minder interessant en leerzaam dan voor de historicus. Maar de gevolgde draad zal hem soms niet zo glad door de vingers glijden; hij zou hier en daar met meer circumspectie willen verwijlen. Zulks is temeer het geval, daar de schrijver zijn historisch verhaal soms onderbreekt met eigentijdse opmerkingen, en bovendien in twee hoofdstukken over „functionele representatie” en „crisis van het kiesrecht” vrij uitvoerig handelt over waarde en effect van het algemeen kiesrecht als *instelling*. Hij oordeelt dan: „het a.k. is geen systeem meer, het is een natuurkracht geworden, bijna een natuurwet”; maar ook: „het a.k. zegt niets over de volksinvloed, de eerlijkheid of het politiek fatsoen in een land.”

De formele en individualistische opvatting van het a.k., welke aan zijn beschouwingen ten grondslag ligt, heeft blijkbaar haar uitgangspunt bij Condorcet, die volgens de schrijver „zijn tijd vooruit was”, maar die wetten als wiskundige formules verstond. Daaraan kan het ook liggen, dat de schrijver o.i. aan de denkbeelden van functionele representatie niet hun volle recht laat wedervaren, door ze vooral als argumenten tegen het a.k. te beschouwen. In dit verband is opmerkelijk, dat hij het a.k. heden ten dage weer ondergraven ziet, in zover de *directheid* teloorgaat waar partijbesturen feitelijk „de rol van kiesmannen zijn gaan spelen”, en in zover de *gelijkheid* wordt aangetast waar thans experts en vertegenwoordigers van belangengroepen in allerlei colleges hun invloed uitspreiden. Om te kunnen kiezen, is echter niet alleen een recht nodig, maar ook een object, n.l. een praktisch

en bevattelijk alternatief; dat is het wat zich, niet vanzelf, in de partijen uitdrukt. Wat de functionele vertegenwoordiging betreft, kan er ook aan herinnerd worden, dat de eerste stemmen, die in de Restauratietijd ten gunste van partijvorming opgingen, daarin juist een nieuwe bescherming van de uit hun functionele kaders gerukte burgers ontwaarden tegen de almacht van de „lege” staat. Zelfs de frase van Cormenin, dat „niet klei, daalders of land vertegenwoordigd worden, maar de mens, alleen de mens”, schiet over het doel; acht men zich „als mens” vertegenwoordigd door een kamerlid? Op zijn best zou er dan toch van de gesmade „virtuele representatie” sprake zijn.

Schreef Condorcet volgens een tijdgenoot „met opium op loden bladzijden”, Dr. Zwager heeft zijn scherpzinnige en uitgebreide studie in een levendige stijl gekleed; ook waar de vlotheid wel eens prikkelt, draagt zij er, met de blijvende actualiteit van het onderwerp, toe bij om de aandacht van de lezer gespist te houden. Voor onze schaarse politieke literatuur is zijn boek een waardevolle aanwinst. Hier en daar verraadt het Nederlands nog enige horigheid aan een vreemde taal. Joseph de Maistre is blijkbaar (blz. 153 en Index) met zijn broer Xavier verwisseld.

I. S.

Dr. Meindert J. W. de Groot, Kwantitatieve benadering van het verzuim door neurosen bij Nederlandse fabrieksarbeiders. Verhandelingen Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde, XXXIII, Leiden, 1958.

Het bespreken van een medische publikatie in een sociologisch tijdschrift betekent niet dat een oordeel zal worden gegeven over de voor de „vakman” geschreven inhoud. Interessant voor de niet-medicus is slechts de vraag of sommige medische publikaties een algemenere betekenis in het kader van onze gehele wetenschappelijke literatuur hebben en waaruit deze betekenis dan bestaat.

De vele bijdragen op het gebied van de psychiatrie, van de medische psychologie en de psycho-somatische literatuur, die o.a. ook door sociologen in de ruimste zin van het woord gelezen worden en die dikwijls zelfs onontbeerlijk zijn voor hun werk, laten tenminste voor deze gebieden der medische wetenschap geen twijfel bestaan over een bevestigend antwoord op deze vraag.

De onlangs verschenen bovengenoemde onderzoeking vraagt speciaal de aandacht van de sociologen — en van hen vooral de maatschappelijke werkers —, die zich met het verschijnsel ziekteverzuim in het algemeen bezig houden. Het is ondoenlijk hier dieper in te gaan op de aanleiding, de doelstelling en de methodiek van het onderzoek van Dr. De Groot. Door kritische analyse van de beschikbare gegevens komt hij tot de conclusie dat „datgene, dat zich in zijn statistische consequenties aan ons voordoet als het probleem van het neuroseverzuim” gebleken is te zijn een gevolg van de „verruiming van het ziektebegrip in het bijzonder, dat verstrekkende gevolgen heeft gehad voor de diagnose „neurose”. Verder trekt de schrijver de gevolgtrekking uit zijn gegevens (die gebaseerd zijn op literatuur, studie en eigen onderzoekingen) dat „elke poging om langs theoretische weg tot een bruikbare begripsafbakening te komen onherroepelijk stranden moet op de onmogelijkheid de grenzen tussen gezond en ziek, respectievelijk tussen „pre-existente neurose en sociogene reactie (sociose) op een voor de praktijk doelmatige wijze vast te leggen.”

Gebaseerd op deze conclusies worden aanbevelingen voor de praktijk gedaan, die in het kort erop neer komen, dat

- 1) er meer klaarheid moet worden gebracht in de bestaande krachtsverhoudingen op het vage gebied van het ziekteverzuim, o.a. door een aantal case-studies;
- 2) om te voorkomen, dat de hand over hand toegenomen gewoonte om het verzuim van „gezonden-met-moeilijkheden” als medisch verantwoord te sanctioneren, het aanbeveling verdient dat, in plaats van de arts, de afdeling maatschappelijk werk van het bedrijf zich rechtstreeks, d.w.z. zonder inschakeling van de ziektewet, met deze gevallen occupeeret;
- 3) meer aandacht wordt besteed aan het heropvoedingswerk van habituele sociotici.

De Duitse socioloog A. Rüstow heeft de vraag opgeworpen: „Ist unsere heutige Gesellschaft überhaupt noch gesund zu nennen?” Voor de sociologen, die werkzaam zijn in de praktijk of die zich bezighouden met wetenschappelijk onderzoek, zowel als voor de nationale economie zou een klare en duidelijke definitie van de begrippen „gezond” en „ziek” wenselijk zijn. Dr. De Groot wijst er echter op, dat deze begrippen — „het mogen dan ficties zijn” — voor wat de arts betreft, gelukkig nog steeds een uitermate nuttige functie in de samenleving vervullen. Uiteraard geeft ook hij, als medicus, geen duidelijke definitie.

Door een aantal ziekteverzuimen gebaseerd op de medische diagnose „neurose” te verwijzen naar de „sociosen bij gezonden”, die „een andere aanpak, door andere deskundigen” vereisen, is het Dr. De Groot gelukt de ziekteverzuimstatistiek voor „neurosen” op een aanvaardbaar niveau te brengen. Een antwoord op de vraag hoe deze „sociosen bij gezonden” **genezen** kunnen worden, zal pas in de toekomst, door samenwerking van medicus en socioticus, gegeven kunnen worden.

G. BEIJER

Dr. W. Banning. Moderne maatschappij-problemen. Tweede bundel. Haarlem, Erven Bohn, 1958. (211 blz.)

„Vergelijking van sociale structuren” luidt de ondertitel van dit boek, waarvan het eigene in een voorwoord aldus wordt aangeduid: „Het boek brengt een aantal verschijnselen in samenhang met de sociale geleding, die in de gangbare sociologie, ook in Nederland, gewoonlijk daarbuiten worden gelaten: de verhouding staat—kerk, de democratie of autocratie, het type der arbeidersbeweging. En het stelt de vraag: wat gebeurt er in de verschillende sociale structuren met de mens?”

Het boek beoogt, uitgaande van deze gezichtspunten, de structuur van de drie huidige, moderne maatschappijen: Europa, Amerika, Rusland, te tekenen door een beeld te geven van de ontwikkeling der sociale structuur in de geschiedenis (de ruime en fraaie omschrijving van „geschiedenis” op blz. 58!). In iedere maatschappij, en in ieder stadium der ontwikkeling, worden vijf grondfuncties onderscheiden: de economisch-technische, de culturele, de opvoedkundige, de politieke, de godsdienstige. Voor elk dezer schept de maatschappij vormen van samenwerking, die onderling samenhangen.

Na een inleiding met begrips-omschrijvingen geeft het eerste hoofdstuk een overzicht van de maatschappij-structuren, zoals deze zich in de historische ontwikkeling hebben voorgedaan (wat wel in hoofdzaak geldt voor „het

westen"). Onze huidige westerse maatschappij-structuur wordt gekenmerkt als: „democratisch-hoogenergetisch-planistisch”.

De volgende hoofdstukken behandelen de ontwikkeling van de sociale structuur in Europa, in de Verenigde Staten en in Rusland. Het slothoofdstuk wijdt een hele bladzijde aan het functie-begrip, waarna de schr. in zeven stellingen zijn antropologische, sociaal-filosofische kijk op de mens in de samenleving uiteenzet.

Het is moeilijk dit boek, dat zó veel, en zo veel verschillends geeft, in een korte bespreking tot zijn recht te doen komen. Men kan slechts bewondering voelen voor de omvang van het gebied, met de ruime kennis van feiten en literatuur, waarop de schr. zich thuis voelt. Vrijwel alle aspecten van leven en samenleving komen hier ter sprake, levend gemaakt en gericht door persoonlijke overtuiging en visie. Het sociaal-historische karakter overweegt. Het karakter van het boek is verder: docerend, systematisch (zoals o.m. blijkt uit de telkens voorkomende verdeling in zoveel structuren, zoveel typen, uit definities enz.).

Toch komt de vraag op of de schr. niet teveel (eigenlijk: alles!) heeft willen geven; en of de omvang van deze materie, de leidende gedachten die deze ordenen, de daarbij horende systematiek, wel voldoende tot uiting brengen: het niet-systematische, het chaotische, het spannings-element in onze samenleving; het spannings-element, dat de internationale verhoudingen beheerst, met de overwegende plaats die defensie en machtsstreven in de nationale structuren innemen, met de spanning tussen soevereiniteit en integratie, tussen economie en politiek, enz. En het spannings-element in de interne verhouding, zoals dat o.m. in de democratie tot uiting komt, door B. terecht de centrale waarde van onze westerse samenleving genoemd. Maar in de omschrijving ervan in hfdst. 1, en in de beschrijving van de ontwikkeling in hfdst. 2, — die uitloopt op de constatering van vier typen der democratische idee — blijkt wel dat B. vooral de „idee” democratie bedoelt en typeert. Deze is inderdaad het wezenlijke — maar tot de „moderne maatschappij-problemen” behoren ook de vorm en de problematiek die in de praktijk de democratie meebrengt. Zo wordt b.v. geen melding gemaakt van het toch zeer reële verschijnsel der „pressure-groups” (ook niet bij de bespreking der vakbeweging). Bij de beschrijving der democratie in Amerika komt, meen ik, niet voldoende naar voren hoe deze daar veel meer tot uiting komt buiten overheid en politiek om, in talloze organisaties der burgerij. Ook elementen in de ontwikkeling die de democratie beperken (specialisering, bureaucratie, enz.) hadden m.i. meer nadruk kunnen krijgen. Enige vraagtekens plaatste ik bij de verzekering dat in elk der drie maatschappij-typen de ethische vraagstukken naar voren dringen; immers: overal gaat het functionele denken overheersen, dit betekent de noodzaak van verantwoordelijkheid, en deze betekent ethiek. Ook in Rusland. Ik meen dat verantwoordelijkheid alleen ethische waarde heeft, waar zij uit vrijheid voortkomt. Verder: het denken in categorieën van macht en belang zou alleen of in hoofdzaak reactionair zijn. Zelfs in het communistische denken? Ook ten opzichte van Europa zou ik achter deze uitspraak enige vraagtekens willen zetten. Ziet de schr. de werkelijkheid soms niet teveel vanuit een ideëel gezichtspunt?

Zo zijn er meer vragen. Maar belangrijker dan deze is de positieve waarde van wat hier geboden wordt. De beschrijving van de sociale ontwikkeling in Rusland is verhelderend en boeiend — wellicht mede omdat deze ontwikkeling in wezen als verschijning minder gecompliceerd is: de staat vormde en

vormt hier de maatschappij; en omdat deze werkelijkheid zo ver van ons af staat. Ook de even duidelijke als bondige omschrijving van schrijvers antropologische overtuiging aan het slot, waarin de vernieuwing van het denken in existentiële richting wordt aangegeven, is een waardevol hoofdstuk in dit veel omvattende boek. Een boek met een eigen visie, dat begrip verruimt en stof geeft voor discussie.

J. B. d. H.

Recherches sur la famille, Volume II, Séminaire 1955 du Sém. Intern. de Recherche sur la Famille et de l'Institut UNESCO des Sciences Sociales Cologne, Göttingen, 1957.

Het thema van het tweede internationale seminarium over gezinsonderzoek was: het gezin en de ontwikkeling van het kind. Ondanks dat dit thema een sterke onderlinge samenhang van de artikelen zou toelaten, is de verscheidenheid groter dan de eenheid. Hoewel de redacteur van het werk, Nels Anderson, stelt, dat de opstellen een vrucht zijn van het seminarium, dat zij pas na afloop geschreven werden, krijgt men toch sterk de indruk dat vele ervan slechts een korte weergave zijn van lopende of reeds voltooide onderzoeken (zo Rijkse, Saal, d'Espallier, Chombart de Lauwe, Burgess).

Dat op zichzelf zegt natuurlijk niets ten nadele van die artikelen, die een voor een blijk geven van de vlucht die dit soort onderzoek thans in Europa neemt. Alleen is het de vraag, of het seminarium wel volledig beantwoordt aan zijn doel „methodologische problemen, analyse van materiaal en andere fasen van onderzoek te bestuderen”. Men zou althans willen, dat hiervan naar buiten meer merkbaar werd dan in het onderhavige boek.

De studie van Burgess is opmerkelijk, omdat het het eerste longitudinale onderzoek is, waarbij dezelfde echtparen tijdens hun verloving, 3-5 jaar na hun huwelijk en 10-14 jaar later werden geïnterviewd. Definitieve resultaten waren nog niet beschikbaar.

Terwijl Rijkse in het algemeen gezinsonvolledigheid beschouwt in uitwerking op de kinderen, bestuderen Grønseth en Tiller de effecten op de kinderen van een speciale vorm van gezinsonvolledigheid, namelijk de afwezigheid van de vader in zeemansgezinnen.

Blijkens een deel der artikelen wordt nu vaak gebruik gemaakt van de medisch-opvoedkundige bureaus voor de verkrijging van onderzoekmateriaal. Deze bureaus vormen een rijke bron voor zeer gevarieerde onderzoeken (als van d'Espallier over het enige kind, Haider over sociaal opvallende kinderen, Rijkse over de gezinsonvolledigheid).

Een artikel van Isambert over het streven van de Ecole des Parents et des Educateurs doet enigszins vreemd aan tussen al deze beschrijvingen van onderzoeken. Aan het werk van deze en alle soortgelijke instellingen, in hun diversiteit van vormen en resultaten, zou men een seminarium apart kunnen wijden.

H. V.-L.

Dr. L. P. Bruijtel, Ziekenhuisopname en maatschappelijke omstandigheden. Assen, 1958. 170 blz.

Uitgaande van de veronderstelling, dat andere dan medische factoren een rol spelen bij de sterke toename van het ziekenhuisgebruik heeft dr. Bruijtel ongeveer 10.000 ziekenhuisopnamen op dit punt willen analyseren.

Dat de resultaten, wat betreft de opheldering van dit vraagstuk, weinig

schokkend blijken, kan niet verwonderen, wanneer men nagaat met welk een pover materiaal, juist t.a.v. die niet medische gegevens, de schrijver heeft moeten werken. In dit licht kan men slechts bewondering hebben voor de volharding waarmee het onderzoek tot een einde is gebracht, temeer daar in elk geval bereikt is, dat een basis voor verder onderzoek gelegd, en belangstelling voor het onderwerp gewekt is.

Als uitgangspunt worden de opname-aanvragen genomen, die drie Twentse ziekenfondsen in ruim een jaar passeerden. Dr. Bruijtel was ten tijde van het onderzoek controlerend arts bij deze ziekenfondsen en verrichtte de studie naast deze dagtaak.

Daar de meest elementaire sociale gegevens op de aanvragen ontbreken, werden deze met hulp van Bevolkingsregisters en Gemeentelijke Woningbureaus opgespoord. Ter aanvulling van deze archiefgegevens werden nog twee enquêtes gestuurd aan enkele bedrijven en aan een aantal sociale instellingen om resp. de „instabiele arbeider” en het „a-sociale gezin” onder de ziekenhuispatiënten op het spoor te komen. Deze enquêtes leverden echter onvoldoende bewerkbaar materiaal op, zodat alleen de genoemde archiefgegevens overbleven.

De schrijver blijkt zelf deze materiaalschaarste sterk te betreuren (pag. 49), maar geeft aan, dat hem tijd en deskundigheid ontbraken om door middel van persoonlijke interviews (van een steekproef) uitvoeriger op deze maatschappelijke achtergronden in te gaan.

Afgezien van de vraag of deze methode te combineren was geweest met zijn functie van controlerend arts, betwijfelen wij, of de dan verkregen resultaten zoveel bevredigender zouden zijn geweest. Deze twijfel vloeit voort uit de wijze, waarop de probleemstelling gehanteerd wordt.

Hoewel dr. B. er bij zijn onderzoek van uitgaat, dat de enorm gestegen ziekenhuisbehoefte onmogelijk verklaard kan worden uit een slechtere gezondheids-toestand, verzuimt hij in zijn probleemstelling een onderscheid te maken tussen maatschappelijke factoren, die ziekteverwekkend zijn, en die welke de behoefte aan ziekenhuisgebruik beïnvloeden. Twee vraagstukken, die o.i. van verschillende orde zijn, worden nu in het boek geheel verweven behandeld. Een citaat om dit te illustreren:

„Door het volslagen onpersoonlijke van het onderzoek sloot ik bij voorbaat een terrein vol *ziek makende factoren* (cursiv. van mij, P.P.) uit, dat ik om de verwachte rijkdom van gegevens juist gaarne erin had betrokken.” (p. 49.) Een van de oorzaken van deze tweeslachtige probleemstelling zal ongetwijfeld gelegen hebben in de voorgeschiedenis van het onderzoek. Oorspronkelijk had dr. B. n.l. het plan, om het hem ter beschikking staande materiaal te gebruiken voor een onderzoek naar „ziektespreiding en maatschappelijke omstandigheden”.

Wij hebben ons echter afgevraagd, of ook de functie van de onderzoeker hier niet een rol gespeeld heeft. Als controlerend arts is hij gebonden aan de voorschriften van de ziekenfondsen, en deze staan alleen opname op grond van een medische indicatie toe. De schrijver verheelt niet, dat hij kritiek heeft op een geforceerd onderscheid tussen medische en sociale indicatie. In al die gevallen, waar primair geappelleerd wordt aan de verplegings- of verzorgingsfunctie van het ziekenhuis moeten de betrokkenen worden afgewezen, of komt de persoonlijke interpretatie van bestuur c.q. de controlerend arts van de ziekenfondsen in het geding (pag. 28).

Daar de schrijver spreekt van een tekort aan verplegings- en verzorgings-

huizen in het algemeen en in de streek in het bijzonder, is het niet onwaarschijnlijk, dat het aantal doorgelaten „grensgevallen” vrij aanzienlijk is. Het zijn juist deze grensgevallen die voor de probleemstelling o.i. interessant zijn. Voor de onderzoeker zou er dan echter de moeilijkheid geweest zijn, dat hij een evaluatie van eigen werk had moeten geven. De opmerking, waarmee de schrijver het onderwerp als onderzoek-object afwijst, kunnen wij echter niet onderschrijven:

„De grondslag, waarop de ziekenhuisopname voor rekening van de ziekenfondsen plaatsvindt, maakte de vraag (naar de aanleiding tot opname, P.P.) tot op zekere hoogte zinloos.” (Pag. 27.)

Onderzoek-technisch was dit waarschijnlijk wel het geval, theoretisch niet. Onze overtuiging wordt nog gesterkt als men elders met betrekking tot het a-sociale gezin leest:

„Ik en velen met mij, hebben de overtuiging, dat deze gezinnen met de hun eigen vrijmoedigheid een onevenredig groot gebruik van de kinderafdelingen van onze ziekenhuizen plegen te maken. In zekere zin was het deze overtuiging, die aanleiding werd tot dit onderzoek.” (Pag. 54.)

Wat de resultaten betreft van het onderzoek; door de tweeslachtigheid van de probleemstelling kunnen de gegevens betreffende de sociale achtergronden weinig relevant genoemd worden. Want de samenhangen tussen beroep, gezinssamenstelling, werkgever, kerkgenootschap, samenwoning enerzijds en de ziekenhuisopname anderzijds onthullen niet of het hier primair gaat om ziekteverwekkende factoren, of dat men te maken heeft met maatschappelijke achtergronden, die om andere reden de ziekenhuis-behoefte beïnvloeden. Het dichtst bij de oorspronkelijke vraagstelling komen o.i. die resultaten, die betrekking hebben op het medische beleid. Gebleken is n.l., dat specialisten en huisartsen in zeer uiteenlopende mate patiënten lieten opnemen. Bij een vergelijking van twee groepen huisartsen werd bij een combinatie van diagnoses een verschil in opname-frequentie van ongeveer 100 % gevonden. Een gegeven, dat voor verder onderzoek een belangrijke werkhypothese kan opleveren.

P. PLOEGER

B. Schrieke. Indonesian sociological studies. Selected writings. Part. II. Ruler and realm in early Java. The Hague and Bandung, W. van Hoeve Ltd. 1957. 491 pp.

Dit tweede deel van de nagelaten geschriften van B. Schrieke, uitgegeven in de serie „Selected Studies on Indonesia” behandelt een buitengewoon interessant sociologisch probleem. Het concentreert zich n.l. op de projectie van de sociale structuur in het Javaanse cultuurpatroon. Het sociologische fenomeen, dat de „werkelijke” sociale veranderingen in het denken van een groep steeds over- of onder-geaccentueerd worden, wordt voornamelijk geanalyseerd onder het laatst genoemde aspect.

Professor Schrieke, als vertegenwoordiger van de Westerse wetenschap, tracht aan te tonen, dat de sociale continuïteit in het Westerse denken — ook het wetenschappelijke — ondergewaardeerd wordt, terwijl de Oosterse maatschappij juist de neiging had het element van verandering in het cultuurpatroon zo veel mogelijk te verwaarlozen. Daarbij komt dan nog de religieus-filosofische interpretatie van het levensproces als een aflopend proces. Dergelijke denkvormen zijn ook in het Westen aanwijsbaar en doen zich tegenwoordig opnieuw voor, vooral in Europa, maar zij staan in tegenstelling

tot het dominerende cultuurbeeld, dat, niet geheel logisch, de ontwikkeling der mensheid als „vooruitgang” wil beschouwen. Dit wordt als niet geheel logisch bestempeld, omdat ieder levensproces zich ten slotte naar een zeker hoogtepunt beweegt en daarna aflopend wordt. Ofschoon men er lang over zou kunnen speculeren, op welk punt van deze levenscurve de mensheid zich bevindt, doet dit niet af aan de noodzakelijkheid theoretisch althans met een dergelijke curve rekening te moeten houden.

Indien men sociale verandering in verband met deze curve brengt, is het duidelijk, dat het sociale groeiproces over zeer lange perioden uiterst geleidelijk geweest is, terwijl snellere groei zich alleen over een betrekkelijk korte periode heeft voorgedaan en alleen, indien sociale groepen reeds over zekere ervaring beschikken en bovendien ruimte voor expansie hadden.

De continuïteit van de sociale structuur, ofschoon een relatief begrip, heeft derhalve een degelijke fundering in de sociale realiteit, terwijl het overbelichten van verandering een reflectie is van versnelde ontwikkeling, maar geenszins een adequate weerspiegeling van het sociale gebeuren over lange termijn. Het streven naar sociale continuïteit is iets, dat in het bovenbewustzijn van sociale groepen ligt en dat alleen gemaskeerd wordt in perioden van sterke verandering, wanneer in het cultuurpatroon de veranderingen een absolute waarde ontvangen en de continue factoren verwaarloosd worden. Dat een traditioneel gebonden maatschappij het verleden als het „betere” voorstelt, terwijl maatschappijen, die snel veranderen, het „betere” in de toekomst projecteren, is een sociaal fenomeen, dat men niet in verband kan brengen tot een werkelijkheidswaarde. Of het „beter” is, jong of oud te zijn, is geen vraag, die de wetenschap interesseert, maar wat wetenschappelijk wel belangrijk is, is de vraag, wat de sociale betekenis van een dergelijke kwalificatie is en of de sociologie hiervoor een acceptabele verklaring kan geven.

Het is de bespreker niet bekend, dat dit probleem door anderen reeds sterk naar voren gebracht is, en ofschoon Professor Schrieke's these slechts weinig ruimte inneemt, vergeleken met het concrete empirische betoog, is zij toch zeer belangrijk. Het probleem van „werkelijke sociale verandering” versus de culturele projectie van deze verandering is juist voor onze tijd van zulk groot belang, omdat zij één van de hoofd-struikelblokken vormt tussen de dominerende wereldculturen.

Professor Schrieke heeft dit probleem op zeer kleine schaal uiterst nauwgezet onderzocht, en de studie is derhalve zowel wat het gestelde probleem, als de toegepaste methode betreft, van groot belang. Dat de heersers van het oude Java alle veranderingen trachtten op te vangen in hun waarden van sociaal-culturele continuïteit is historisch interessant, maar voor de sociologische theorie gaat de kwestie nog veel dieper. Indien sociale verandering een gegeven factor is, waarvan de waarde groter of kleiner kan zijn, en indien deze factor in de bovenstructuur steeds over- of ondergewaardeerd wordt, dan wordt dit probleem van groot belang in het streven naar de meer permanente sociale vormen, die de mensheid op den duur zal moeten vinden. Het is het kenmerk van een groot geleerde, dat hij uit een concreet probleem de theoretische kernvraag weet te distilleren, en dit is in deze studie van Schrieke op merkwaardige wijze gelukt.¹⁾

B. LANDHEER

¹⁾ De bespreking houdt zich niet bezig met de geschiedkundige waarde van de studie, waarvoor de bespreker niet competent is.

Bailey, R. B. III, Sociology faces pessimism. A study of European sociological thought amidst a fading optimism. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1958. 173 pag.

Deze studie was oorspronkelijk een dissertatie, voorgelegd aan de faculteit van letteren en wijsbegeerte van de Universiteit te Utrecht (promotor: Prof. J. P. Kruyt). Dr. Bailey heeft een aantrekkelijk, maar controversieel onderwerp voor zijn studie gekozen.

Indien men sociologie als een empirische wetenschap ziet, is het natuurlijk geen legitieme vraag of sociologie optimistisch of pessimistisch is. Anders ligt het, wanneer sociologie meer als sociaal-filosofie gezien wordt, terwijl de derde — minst aantrekkelijke — mogelijkheid zou zijn, dat de sociologie zelf geheel binnen het kader van een bepaalde ideologie of levensopvatting gesteld is. In werkelijkheid zou het waarschijnlijk gerechtvaardigd zijn aan te nemen, dat de meeste sociologische publikaties elementen van al deze drie mogelijke houdingen bevatten en dus zijn: gedeeltelijk empirische wetenschap, gedeeltelijk sociaal-filosofie en gedeeltelijk zelf een manifestatie van een bepaald cultureel patroon. Naarmate een theorie abstracter en algemener wordt, zal zij ook de neiging hebben zich verder van een directe ervaringswetenschap te verwijderen, en een vraag, zoals door Bailey gesteld, is dus ook het meest gerechtvaardigd t.a.v. de z.g. „grote systemen”.

Toch had men ook in dit geval een nadere precisering willen zien, want het toekennen van een bepaalde gevoelswaarde aan een filosofisch systeem is geen eenvoudige zaak. Bailey schijnt aan te nemen, dat het „normale levensgevoel” — indien zoiets bestaat — positief is, terwijl dan pessimistisch negatiever dan „normaal” en optimistisch positiever dan „normaal” zou betekenen. Ook dit helpt ons echter niet, de gevoelswaarde van een filosofisch systeem te bepalen. Indien de conclusies van een denker, vergeleken met de heersende opvattingen, negatief zijn, behoeft hij geenszins emotioneel pessimistisch te zijn, zodat men eigenlijk moet aannemen, dat deze kwalificatie verkregen wordt door de indruk, die hij op de lezer maakt. Dit is echter een zeer labiele en onzekere maatstaf.

Indien Spengler meende, dat de ondergang van het Westen uit het verloop van de historie afleesbaar was, waarom is dit dan pessimistisch? Klaarblijkelijk alleen, omdat dit niet correspondeert met de gevoelswaarden van het merendeel der lezers.

Bailey brengt bij de kwestie van optimisme en pessimisme ook het probleem te pas, of de sociologie zelf invloed heeft op de gang van sociale processen. Indien de socioloog deze vraag positief beantwoordt is hij optimistisch; in het andere geval, pessimistisch. Hieruit zou men dus concluderen, dat de auteur zelf een „non liquet” aanneemt. Echter ook in dit geval is de probleemstelling niet geheel duidelijk uitgedrukt.

„My rather naive assumption at that time was that if the truth is known about social phenomena and presented to rational and educated persons, public opinion will bring about the desirable social change” (Pag. 1, van de Preface).

Dit is echter geheel sociologie van het 3de type, n.l. de sociologie geheel binnen het kader van de kritiekloos aanvaarde filosofie van rationalisme en vooruitgang. Toch geeft deze zin ook de kern van het probleem: de sociologie formuleert bepaalde theorieën, die de „policy makers” tot motieven van handelen **kunnen** maken, binnen het kader van een gegeven concrete

situatie. Er schuilt echter een verraderlijke adder in het gras: indien een wetenschap haar bevindingen uit de ervaring afleest, vervalt zij in het gevaar het meest voorkomende als het „normale” — en dan ook wenselijke — te postuleren. Indien de sociale wetenschap zicht echter van de ervaring verwijderd, komt zij op het gebied van ethische postulaten, die meestal aan ideologieën of filosofisch-religieuze systemen gekoppeld zijn. Indien de sociologie dus empirisch gezien wordt, kan zij „sociaal handelen” weinig beïnvloeden, want zij systematiseert de ervaring van het reeds gebeurde; indien zij wel richtlijnen voor handelen zou geven, dreigt zij zelf een „wetenschappelijke” of „pseudo-wetenschappelijke” ideologie te worden.

Deze factor speelt een grote rol in Baileys presentatie: hij poneert de theorie van rationalisme en vooruitgang als de heersende en interpreteert dan de sociologie als het „compensatory mechanism”, dat het negatieve spiegelbeeld geeft van de heersend opvattingen. Het zijn dus Pareto, Spengler, Toynbee, etc., die bij dit proces een grote rol spelen.

Bailey voert zijn vergelijking consequent door en presenteert een volledig schema, waarin „truth, rationality and social utility” tot elkaar in verband gebracht worden. Zijn uiteindelijke conclusie is, dat „truth presented to rational beings will result in progress”.

De studie van Bailey is aardig en fris geschreven, en heeft het probleem, zoals het door hem gesteld werd, consequent en logisch behandeld. Het probleem heeft additionele facetten, die niet sterk naar voren komen, maar dit is ook geen redelijke verwachting voor een dissertatie. Dr. Bailey heeft met enthousiasme een eerlijke en goede studie geschreven, waarvoor hij alle lof verdient.

Dr. B. LANDHEER